

14. Харлан Ольга. Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939 рр.): монографія. К.: Освіта України, 2008. 307 с.
15. Хвильовий М. Вальдшнепи: вибрані твори. К.: Знання, 2016. 319 с.
16. Школа І. Імпресіоністичний принцип візуалізації міського простору у творах В. Вулф та І. Вільде. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету: зб. наук. ст. Серія «Філологічні науки / гол. ред. В. Зарва. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 75–81.
17. Ялом И. Групповая психотерапия: теория и практика. Пер. с англ. М.: Апрель-Пресс, Издательство Института психотерапии, 2005. 576 с. URL: http://www.psychol-ok.ru/lib/yalom/gp/gp_01.html.
18. Ясперс К. Вопрос о виновности. О политической ответственности Германии. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1999. 148 с.

УДК 82.091–9

ПОДОРОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: РЕЦЕПЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ

TRAVEL LITERATURE IN MODERN UKRAINIAN, POLISH AND RUSSIAN LITERATURE: RECEPTION AND TYPOLOGY

Калинюшко О.А.,

*аспірант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті зацентовано увагу на імагологічному підході до вивчення жанру тревелога. Базуючись на дослідженнях російського й американського історика й теоретика мистецтва та культури М. Ямпольського про дистанцію між спостерігачем та об'єктом спостереження, сформовано підґрунтя імагологічної типології тревелога. Шляхом простеження взаємозв'язку між ступенем дистанціювання спостерігача (героя-мандрівця) і об'єктом спостереження (топосом подорожі) виокремлено п'ять типів сучасного тревелога, а саме: подорож «своїм» простором, мандріва рідною країною, мандрівка в просторі країни-сусіда, подорож далекими екзотичними краями та мандрівка героя з подвійною ідентичністю. У дослідженні підкреслено, що відстань між героєм та об'єктом його подорожі є найменшою в разі мандрівки «своїм» простором, оскільки в такому творі зникає класичне протиставлення «свій» / «чужий»; збільшується в інших видах тревелога відповідно та сягає свого апогею в тревелозі, оповідачем якого є герой із подвійною ідентичністю, адже він, попри те, що пізнає Іншого зсередини, залишається зацикленним на домі, є носієм емігрантської психології.

Ключові слова: подорож, тревелог, імагологія, типологія, Михайло Ямпольський, близький, далекий.

В статье акцентировано внимание на имагологическом подходе к изучению жанра травелога. Основываясь на исследованиях русского и американского историка, теоретика искусства и теории культуры М. Ямпольского о дистанции между наблюдателем и объектом наблюдения, сформирована почва для имагологической типологии травелога. Путем прослеживания взаимосвязи между степенью дистанционирования наблюдателя (героя-путешественника) и объектом наблюдения (топосом путешествия) выделены пять типов современного травелога, а именно: путешествие по «своему» пространству; странствие по родной стране, путешествие в пространстве страны-соседа, странствие по дальним, экзотическим местностям и путешествие героя с двойной идентичностью. В исследовании подчеркнута, что расстояние между героем-путешественником и объектом его странствия самое близкое в случае путешествия по «своему» пространству, поскольку в таком травелогe исчезает классическое противостояние «свой» / «чужой»; возрастает в следующих видах травелога соответственно и достигает своего апогея в травелогe, героем которого является путешественник с двойной идентичностью, ибо, несмотря на то, что он узнает Другого изнутри, больше всего зациклен на доме, отличается эмигрантской психологией.

Ключевые слова: путешествие, травелог, имагология, типология, Михаил Ямпольский, близкий, далекий.

The article focuses on the imagological aspect to the study of travelogue. The basics of the imagological typology of the travelogue has been grounded on the investigations about the distance between an observer and an object of observation by M. Yampolskiy, Russian and American historian and theorist of culture and art. By means of tracking the interrelation between the level of distanciation of the observer (travelling character) and the object of observation (topos of the journey), it has been identified five types of the modern travelogue. They are the following: a journey around the "own" space, a journey around one's motherland, a journey within the space of a neighbouring country, a journey about distant exotic lands and a journey of the character with double identity. The research emphasizes that the distance between the character and the object of a travel is minimal in case of the journey around one's "own" space, as such a travelogue

diminishes classical opposition “own”/ “alien”. However, the existence and importance of this opposition greatly increases from each next type to another and finds its brightest manifestation in the journey of the character with double identity. The narrator of this travelogue type is a character with double identity, as, despite the fact that s/he cognizes the Other one from the inside, remains focused solely on home and is a bearer of the emigrant’s psychics.

Key words: travel, travelogue, imagology, typology, Mykhailo Yampolskiy, close, distant.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, мультикультуралізму та космополітизму в сучасному світі є причиною стурбованості й активних наукових дискусій щодо можливої кризи національної ідентичності. Для постмодерної людини питання етнічної, культурної приналежності, як і проблема ідентичності загалом, звучить як ніколи гостро. Закономірною в цій ситуації вбачаємо популяризацію жанру тревелога. Цей жанр не лише задовольняє цікавість від пізнання невідомого, іншого, а й сприяє кращому розумінню себе. У зіставленні себе зі своїми близькими або ж далекими сусідами, усвідомленні вланой відмінності, герой-мандрівник перевідкриває власне «Я», розбудовує свою національну ідентичність.

Особливістю жанру тревелога є дихотомія документального та фікційного начал. Наявність маршруту подорожі, реальність топосів – об’єктів мандрівки, співвіднесення героя-оповідача з автором твору формують документальну основу жанру. Фікційність же визначається суб’єктивністю мандрівця-оповідача, його схильністю до рефлексії, що збагачує тревелог емоційним, особистісним змістом. У творах про мандри невігданим чужим простором артикулюється імагологічний аспект освоєння світу та себе в ньому. За Василем Будним та Миколою Ільницьким, тревелог, або «мандрівничі записки», є одним із «посередницьких жанрів, які розповсюджують етнокультурні образи, не лише фіксуючи, а й формуючи історію міжкультурного спілкування <...>» [1, с. 352]. Він віддавна слугував формуванню національних гетерообразів і автообразів. Один із найперших та найвідоміших українських імагологів Дмитро Наливайко писав: «Книги мандрів, спогади й щоденники, листи й трактати людей, які побували у віддалених або й до тих пір невідомих країнах, знайомили з їхнім життям, суспільним устроєм і звичаями, ментальністю й культурою і тим самим наближали їх до своїх читачів, давали їм конкретні зарисовки й уявлення, із яких витворювалися узагальнені образи Чужого / Чужих. Та, крім екзотичних дивоглядів, читачі знаходили в цих описах і розповідях багато схожого, близького, а то й аналогічного «своєму». А це провокувало зіставлення зі «своїм» і служило потужним імпульсом до його глибшого сприйняття і розуміння» [4, с. 38]. Питання імагологічного дослідження жанру не є вичерпаним, адже досі нероз-

робленою є проблема класифікації тревелога в імагологічному ключі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважаємо за необхідне зазначити, що типологію за «тематичним» принципом раніше було репрезентовано в праці Мадлени Шульгун «Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект» [6]. Науковець зауважує, що принцип, за яким здійснено типологізацію, фактично «географічний, адже актуалізує мету маршруту – досягнення певного місця, країни та опис своїх вражень про них» [6, с. 62]. Вона зазначає, що «у цього принципу є свої традиції, що сягають корінням углиб віків. Так, у добу античності розділяли мандри морем і суходолом, даючи кожному типу найменування – відповідно періпли й перитези. У деяких роботах цей принцип використано стосовно російської літератури XIX ст., іноді в поєднанні з іншими критеріями» [6, с. 62]. Щоб унаочнити власну думку, М. Шульгун підкреслює, яким чином поділено корпус текстів у дисертації Надії Іванової «Жанр подорожніх записок у російській літературі першої третини XIX ст.» [3], першу групу в якій представляють подорожі святими місцями, другу утворюють подорожі в Європу, третю становлять подорожі на Кавказ, останню, четверту, – подорожі до Сибіру. Цей критерій, на думку літературознавця, «дає змогу визначити вектори світоглядних пошуків та акценти діалогу культур», водночас вона зауважує, що він має недолік – «відсутність естетичного вмісту» [6, с. 62].

Погоджуємося із зауваженням М. Шульгун щодо недосконалості такої типології та вважаємо, що категоризація тревелогів за тематичним критерієм є продуктивнішою в компаративних дослідженнях, оскільки більше піддається універсалізації та теоретизації відповідно.

Постановка завдання. Метою статті є вироблення типології тревелога на матеріалі сучасної української, польської та російської літератури в руслі імагології.

Виклад основного матеріалу. Теоретичну основу нашої типології становлять праці Михайла Ямпольського – російського й американського історика і теоретика мистецтва та культури, філософа та філолога. У своїх численних роботах, зокрема у творах «Спостерігач» (2000 р.) та «Про близьке» (2001 р.), автор вивчає історію спо-

стерігача від часів І. Канта до сучасності. Його увага звернена до аномальних зорових ситуацій, коли порушується дистанція між спостерігачем та об'єктом спостереження. В обох працях автор розвиває тезу про «дистанціювання спостерігача від об'єкта – одну з умов міметичного відношення зору до об'єкта» [7, с. 5]. Він підкреслює, що «близькість не дозволяє відбутися об'єкту пізнання, вона виводить об'єкт за його межі, залишаючи свідомість без об'єкта абсолютно беззмістовною. Свідомості не залишається нічого іншого, як звернутися самій на себе, ніби вивернутися навиворіт» [7, с. 6]. Розуміння героя-мандрівця як спостерігача та дослідження його подорожі за критерієм зменшення / збільшення дистанції між ним та простором, яким він подорожує, дозволяє виокремити п'ять типів тревелога.

Перший тип відзначається найменшою дистанцією між героєм та об'єктом його подорожі й репрезентує мандрівку «своїм» простором. Така подорож, за М. Ямпольським, відзначається надмірною «близькістю». Звичне вглядання в Іншого в такому тревелозі відсутнє, як і постулювання героєм національного «Я». Включеність подорожанина в простір нівелює опозицію «свій» / «чужий», притаманну для класичного тревелога, що зміщує бачення героя із зовнішньої площини у внутрішню. Персонаж, який подорожує «своїм» простором, вглядається насамперед у себе; відсутність протиставлення «свій» / «чужий» відкидає потребу в пізнанні, що активізує екзистенційні пошуки персонажа. Ведучи діалог у собі, він здійснює «відкриття» у сфері особистої ідентичності, гармонізує стосунки зі своїм «Я». Так, у творах Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону», Галини Пагутяк «Сентиментальні мандрівки Галичиною», Міхава Ціхого «Завжди є сьогодні» та Олега Єрмакова «Навколо світу» «свій» простір збігається з топосами малих батьківщин героїв. Персонаж тревелога М. Камиша, наприклад, у мандрах Чорнобильщиною шукає можливості здобути цілісність власного «Я», подолавши страх перед трагедією, яка відібрала в нього батька.

Наголошуємо на тому, що вирази «подорож рідною країною» та «мандрівка «своїм» простором» не вважаємо тотожними, оскільки територіальна приналежність героя простору, яким він мандрує, не є запорукою того, що він сприйматиме його за канонами «свого». Прикладом тревелога, в якому відображено сприймання героєм рідної країни через опозицію «свій – чужий» є, зокрема, «Подорож із Мамайотою в пошуках України» Артема Чапая, в якому подорожанин

пізнає Україну як одну із країн світу, щоб утвердити власну національну ідентичність. «Свій» же простір мислиться нами як близький герою ментально. Також тревелогами, в яких увиразнено подорож рідною країною та які відповідно репрезентують другу групу в класифікації є «Anarchy in the UKR» Сергія Жадана, «Шьодемка» Зємовіта Щерека, «Сів і поїхав. Росія від Петербурга до Владивостока в світлі фар мотоцикла» Павла Кобяка.

Третій тип тревелогів об'єднує твори, в яких мандрівець взаємодіє із простором країни-сусіда. Слушним вважаємо зауваження Володимира Топорова про те, що народження «етнічного» «Я» майже неминуче передбачає відкриття Іншого, яким постає насамперед найближчий сусід в «етносі» [5, с. 8]. Ментальна близькість народу, який представляє мандрівець, з етносом, чією землею він подорожує, не є запорукою зображення позитивного гетерообразу нації в тревелозі. Навіть більше, надміру близькі стосунки між народами сприяють продукуванню негативних етнообразів. Передумовою їх появи часто є негативні стереотипи, які з'являються як реакція на міжнаціональні образи та претензії. Як підкреслює нідерландець Джоєп Лірсен, «стереотипи можуть бути позитивними або негативними залежно від політичних обставин: країни, що становлять загрозу в політичній чи економічній конкуренції, зазвичай зображені негативно, що породжує ксенофобію, а країни, які не становлять жодної загрози, представлені в позитивному світлі, що спричиняє екзотизм та ксенофілію» [9]. Саме для цього типу тревелога конститутивною є теза бельгійського літературознавця Гуго Дизеринка, в якій обумовлено взаємопов'язаність гетеро- та автообразів: «<...> кожен «образ іншої країни» має підґрунтя в образі власної країни незалежно від того, чи це декларується відкрито, чи існує латентно» [8]. Сюди відносимо твори Галини Пагутяк «Новий рік у Стамбулі», Анджея Стасюка «Схід», Зємовіта Щерека «Прийде Мордор і нас з'їсть, або Таємна історія слов'ян», Маріуша Щигела «Зроби собі рай». Так, у рецепції героя-мандрівника М. Щигела в тревелозі «Зроби собі рай» відбито трагедію взаємин між чеським та польським народами. Однією із причин уваги героя до Чехії вважаємо почуття національної вини, яку він розділяє зі своїм народом, визнаючи себе відповідальним за дії своїх співвітчизників, які в серпні 1968 р. підтримали Радянський Союз та в складі п'яти армій Варшавського договору вторглися на територію Чехословаччини. Пізнаючи Чехію, герой-мандрівець тревелога

«Зроби собі рай» М. Щигела через зіставлення та аналіз особливостей національного характеру поляків та чехів утворює свою польськість. Він називає себе чехофілом, втім відмовляється від ідеалізації Чехії, щоб реабілітувати свій народ.

Наступний тип тревелога визначається мандруванням героя далеким екзотичним простором. У віддаленому краї національна ідентичність мандрівника заступається космополітичною. Далеко від дому він не мислить себе представником своєї країни, оскільки простір, яким він мандрує, не спонукає до рефлексії про національні питання. Герой усвідомлює, що між культурою його світу та світу, в який він потрапив, пролягає прірва, однак це лише поглиблює його зацікавлення та спонукає пізнавати, керуючись уселюдськими позанаціональними критеріями у відкриванні Іншого. Яскравими зразками такого тревелога є «Любов і піраньї» та «На Зеландію» Макса Кідрука, «Лаовай» Каті Кулик, «Перехожі. Південно-Східна Азія» Богдана Логвиненка, «Записки носорога» Лукаша Орбітовського, «Спека. Подих Африки» Даріуша Росьняка, «Дегустація Індії» Марії Арбатової, «Дикунном в Африку» Володимира Дінця, «Любов і морква по-африканськи» Валерії Макаревич, «Індія. 33 незабутні зустрічі» Ростислава Рибаківа, «Адамів міст» Сергія Соловйова. Особливо прикметним є твір українського автора Б. Логвиненка «Перехожі», в якому зображено Південно-Східну Азію не крізь призму місцевої екзотики, а «портретуванням» людей різних національностей, яких зустрічає герой-оповідач під час подорожі автостопом. У «Перехожих» потрапляємо до мультикультурного світу, в якому національність не визначає долі людини, адже значна частина персонажів тревелога є мігрантами або завзятими бекпекерами, як і сам оповідач.

До заключного типу тревелога зараховуємо тексти, головний герой яких наділений подвійною ідентичністю. Подвійна, або ж гібридна ідентичність позначає процес руйнації вже сформованої ідентичності як точки опори індивіда

та формування нової, що складається з багатьох культурних контекстів [2, с. 99]. Такий герой перебуває на межовому усвідомленні власної ідентичності, що спонукає його до пошуку свого «Я». Здебільшого він постає емігрантом, який далеко від дому починає нове життя в чужій йому країні. Твір транслює погляд героя-оповідача, який переживає проблеми вкорінення в культуру, що постає ворожою, адже провокує дуальність його ідентичності. Подорож героя з подвійною ідентичністю – апогей дистанційованості мандрівника від об'єкта подорожі, адже його зацентрованість на домі є найпотужнішою, хоча він формально і пізнає країну зсередини. Зразками таких тревелогів є «Дім у Бейтінг Голлов» Василя Махна, «Гуляш із турула» Кшиштофа Варги, «Вовчий блокнот», «Дім над озером Онего» Маріуша Вілька, «Як я помер. Суб'єктивний тревелог» Володимира Соловйова, «Японія без обману» Юри Окамото. У творі Юри Окамото героєм із гібридною ідентичністю постає росіянин, який після переїзду до Японії та створення там сім'ї з місцевою жінкою переживає своєрідне суміщення «російського» й «японського» у своїй ідентичності. Спочатку окремі японські традиції та специфіка національного характеру японців дивували героя, однак із часом він розуміє, що поступово «ояпонюється» й сам. Вступаючи у взаємини із представниками інших етносів, герой може обирати свою лінію поведінки вільно, не відчуваючи тиску японського суспільства, зі своєрідністю якого повинен миритися, ставши його частиною. Однак навіть у таких поодиноких ситуаціях герой підмічає, що оцінює обставини за канонами японського світогляду.

Висновки. Отже, за критерієм близькості / віддаленості героя від об'єкта подорожі виокремлюємо п'ять видів сучасного тревелога, які означаємо подорожжю «своїм» простором, мандрами рідною країною, мандрівкою в просторі країни-сусіда, подорожжю далекими екзотичними краями та мандрівкою героя з подвійною ідентичністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
2. Заїка О. Пошуки власної ідентичності і культурна прірва між героями в оповіданні Джумпи Лагірі «Тільки гарне». Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2014. № 2. С. 99–104.
3. Иванова Н. Жанр путевых записок в русской литературе первой трети XIX в.: дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2010. 270 с.
4. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. Київ, 1998. 448 с.
5. Топоров В. Образ соседа в становлении этнического самосознания. Славяне и их соседи. Вып. 2. М., 1990. С. 4–14.

6. Шульгун М. Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект. Київ: Талком, 2016. 416 с.
7. Ямпольський М. О близком (Очерки немиметического зрения). Москва: Новое литературное обозрение, 2001. 240 с.
8. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity. Intercultural Studies: Sholarly Review of the IAIS. 2003. Spring. № 1. URL: <http://www.intercultural/studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml> (дата звернення: 10. 05.2018).
9. Leerssen J. National identity and national stereotype. URL: <http://www.nationalstereotype.com/national-identity-and-national-stereotype/> (дата звернення: 12.06.2018).

УДК 82.091

ПОЕТИКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТУ ПРО ПОНТІЯ ПІЛАТА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

THE FICTIONAL PECULIARITIES OF THE PONTIUS PILATE PLOT IN UKRAINIAN LITERATURE AT THE END OF THE XIX – THE FIRST HALF OF THE XXTH CENTURY IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN CULTURAL TRADITION

Комарницька Л.М.,
випускниця аспірантури
кафедри германських мов та зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті на матеріалі окремих поетичних і прозових творів українських авторів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (Іван Франко, Осип Маковей, Наталена Королева) висвітлено особливості поетикального втілення традиційного сюжету про Понтія Пілата. Дослідження здійснено в аспекті порівняльного зіставлення з подібним матеріалом в європейських літературах. З'ясовано нарративну й образно-стильову специфіку оформлення означеного сюжету, що зумовлюється його ідейно-змістовим наповненням.

Ключові слова: традиційний сюжет, образ Понтія Пілата, художня трансформація, поетико-стильова парадигма.

В статье на материале отдельных поэтических и прозаических произведений украинских авторов конца ХІХ – первой половины ХХ в. (Иван Франко, Осип Маковей, Наталена Королева) освещены особенности художественного воплощения традиционного сюжета о Понтии Пилате. Исследование проведено в аспекте сравнительного сопоставления со схожим материалом в европейских литературах. Выяснена нарративная и образно-стилевая специфика оформления данного сюжета, обусловлена его идейно-содержательным наполнением.

Ключевые слова: традиционный сюжет, образ Понтия Пилата, художественная трансформация, поэтико-стилевая парадигма.

The fictional peculiarities of the Pontius Pilate plot in some the works of ukrainian authors of the end of the ХІХ – the first half of the ХХth century (Ivan Franko, osip Makovey, Natalena Koroleva) are highlighted in the article. The study was carried out in terms of comparative analysis with similar material in European literatures. The narrative and stylistic specifics of the structuring of this plot, conditioned by its ideological content, is clarified.

Key words: traditional plot, character of Pontius Pilate, fictional transformation, poetic-style paradigm.

Постановка проблеми. Як добре відомо, прокуратор Понтій Пилат, римський намісник в Юдеї часів імператора Тиберія, увійшов до пантеону вічних образів світової культури через сумнозвісну роль, яку він відіграв у долі Ісуса Христа. Образ Понтія Пілата найперше зафіксовано в усіх чотирьох євангельських текстах, а також у працях римських і юдейських істори-

ків, де він зазвичай зображений честолюбним і жорстким правителем. Надалі Понтій Пилат став постійним фігурантом численних апокрифів, легенд, переказів, в яких його участь у подіях Святої історії інтерпретується не надто варіативно, й оцінки авторів зазвичай зводяться до різкого засудження Пілатової позиції невтручання чи свідомого засудження Ісуса до страти.